

Jaká je struktura společnosti, ve které žijeme? Není málo těch, kdo hledají odpověď na tuto otázku a odpovědi mohou být velmi rozličné. V Maďarsku i v ostatních socialistických zemích se stále rostoucí počet badatelů zabývá tímto okruhem studia, ať již jde o teoretické analýzy či empirické výzkumy. Maďarský ústřední statistický úřad se připojil k této práci a pokusil se pomocí kvantitativních údajů konfrontovat teoretická stanoviska a sociální realitu pokud jde o sociální stratifikaci.

Jako východisko výzkumu byla vybrána teze potvrzovaná řadou sociologů, podle níž je socialistická společnost v současném stadiu svého rozvoje ještě společností ne-egalitářskou. To znamená — abychom se obrátili k myšlenkám J. Ossowského a A. Hegedüse,<sup>2</sup> — že: 1. z objektivních podmínek vyplývají podobnosti uvnitř sociálních skupin, zatímco je možno nalézt významné difference mezi skupinami; 2. tyto difference vytvářejí více či méně definovatelný systém, takže mezi skupinami existuje určitá gradace; 3. tyto skupiny mají určitý uzavřený sociální charakter a dočasnou stabilitu; a konečně 4. jestliže individuum patří k některé z těchto skupin, pak tato skutečnost definuje jeho postoje, způsob života, ovlivňuje jeho systém hodnot, jeho představu světa, jeho myšlení a normy.

Připojme ještě, že sociologa zvláště zajímají ty difference, které jsou spjaty s více či méně uznávanými sociálními hodnotami, s hodnotami, které jsou předmětem určitého sociálního konsensu. Jestliže difference mezi skupinami se nestanou základem sociálního hodnocení, pak přítomnost či nepřítomnost tohoto atributu patrně nezplodí

sociální napětí. Naproti tomu, jestliže jde o kvality, podmínky atd., které jsou na sociální stupnici obecně uznávány jako hodnoty, pak evidentně se jejich nerovné rozdělení mezi skupinami může stát zdrojem napětí či konfliktů — a to i v socialistické společnosti, jejíž výrobní podmínky přece neznají antagonismy. Bylo by příliš náročné analyzovat, do jaké míry představuje posuzování legitimacy rovnosti či nerovnosti, možnosti či nezbytnost rovnosti, kategorii proměnlivé hodnoty na historická a sociální stupnici. Např. ve společnostech s kastovním systémem může existovat téměř jednomyslný konsensus o legitimě sociálních nerovnostech. V těchto případech prostá existence nerovnosti neimplikuje nutně konfliktní situace, což může být podmínkou rigidity společnosti po velmi dlouhou dobu. Avšak v socialistické společnosti je podstatná rovnost mezi lidmi jednou z prvořadých hodnot. Členové společnosti posuzují nerovnosti a míru jejich nezbytnosti na základě tohoto principu a z tohoto důvodu mohou vytvářet napětí nerovnosti daleko menšího rozsahu než v předválečných kapitalistických podmínkách. Snaha omezit tato napětí může vést k nejružnějším sociálním hnutím, jejichž cílem je realizovat rovnější rozdělování. (Snad postačí připomenout hodnoty spjaté s urbanizací, které donutily stovky tisíc vesnických obyvatel „mobilizovat se“ v nejpřesnějším smyslu slova.)

V rámci statistického přístupu k sociální stratifikaci jsme si stanovili dvojí cíl: na jedné straně jsme hledali základ pro formování sociálních skupin ve výše uvedeném smyslu, na druhé straně — jako jeden aspekt první otázky — jsme se snažili definovat míru diferencí mezi skupi-

<sup>1</sup> Maďarský ústřední statistický úřad provedl na počátku roku 1963 výzkum o problémech sociální stratifikace. Výzkum byl proveden na vzorku 15 000 rodin, náhodně vybraných ze všech vrstev obyvatelstva. Tato studie se zakládá na výsledcích výzkumu, avšak jejím hlavním cílem není podrobné vyčerpání dat, nýbrž předložení některých základních hypotéz a některých závěrů. Kompletní materiál výzkumu je publikován v práci *Sociální*

*stratifikace v Maďarsku* (periodické publikace ústředního statistického úřadu 1966), která je rovněž k dispozici v angličtině. Výzkum byl řízen paní A. Módoovou, analytickou studií vypracovali Susan Fergeová, István Kemény a Eva Lángová.

<sup>2</sup> J. Ossowski, *Class Structure in the Social Consciousness* (překlad z polštiny), Glencoe 1963. A. Hegedüs, *Model struktury socialistické společnosti a sociální stratifikace* (Revue Valóság, 1964, 5).

nami pomocí určitých fenoménů, jež jsou jejich ztělesněním.

Musím podtrhnout, že ačkoliv statistický charakter výzkumu poskytuje neocenitelné přednosti (např. pokud se týká velikosti vzorku a techniky organizace), má také určité nevýhody. Jedna z největších potíží vyplývá ze samotné povahy statistických výzkumů, které jsou svou podstatou určeny k tomu, aby konstatovaly *objektivní fakta* pomocí fenoménů, jež mohou být snadno měřeny, či přinejmenším jejichž typy mohou být nalezeny relativně jednoduchým způsobem. Jestliže tedy byl tento přístup doplněn výzkumy o určitých postojích, pak tyto výzkumy slouží spíše obohacení deskripce objektivních faktů nebo jejich lepší interpretaci než nezávislé analýze stavů vědomí.

Cílem statistického výzkumu bylo poznání a systematizace obecných závislostí, jak se manifestují na obecné úrovni společnosti. Bylo tedy třeba vzdát se postižení reality v celé její složitosti, a tím spíše postižení individuálních, výjimečných či relativně vzácných případů.

### Jaká jsou kritéria sociálních skupin?

Jelikož vlastnické vztahy ztratily onu významnou roli, kterou hrály ve vykořisťovatelských společnostech, úvodní hypotéza výzkumu tvrdí, že rozdělení společnosti do skupin se již na těchto vztazích nezákládá, i když je nadále spjato se sociálně ekonomickými podmínkami. Jinak řečeno, tyto skupiny se konstituují na základě *místa, které zaujímají ve společenské dělbě práce*. Chceme-li tuto hypotézu dokázat, je důležité nejprve zpřesnit, co zde znamená příslušnost k té či oné třídě — třída je definována na základě vlastnictví výrobních prostředků — a potom teoreticky a empiricky analyzovat roli místa zaujímaného ve společenské dělbě práce. Statistický výzkum poskytuje nepřeborné množství dat, které dovoluje verifikaci hypotézy, přesto však tato verifikace nemůže být pokládána za uzavřenou.

Zmenšení sociálního významu třídních rozdílů má celou sérii projevů. Nejmatelnějším důkazem je skutečnost, že rozdíly na úrovni celé společnosti jsou vysvětleny vlastnickými vztahy v minimální míře. Tak vysvětlují pouze 2,2 % celkové variance příjmu na hlavu a 9,9 % variance celkové kulturní úrovně. Tímto pochopi-

telně nechceme říci, že by rozdíly mezi třemi třídami zmizely, nebo že jejich sociální role je plně vysvětlena těmito čísly.

Za prvé, v těchto datech není zahrnuta politická role dělnické třídy, v minulosti nejuvědomělejší a nejorganizovanější (tyto charakteristiky si podržuje stále). Za druhé, prostá čísla vyzdvihují zjevné rozdíly mezi situací dělníků a zaměstnanců a situací členů zemědělských družstev. Ostatně tyto rozdíly — přinejmenším ty, které se týkají dělnické třídy a členů zemědělských družstev, tj. základních tříd podle počtu a sociální váhy — nejsou příliš vysvětleny rozdílnými vztahy k výrobním prostředkům. Jde spíše o zvláštní sociální fakt, vyplývající ze skutečnosti, že většina družstevníků pracuje v zemědělství, a že jsou tedy družstevníci „legálními pokračovateli“ rolnictva. Rozdíly mezi těmito dvěma třídami, které se projevují v celé řadě fenoménů, např. ve věkové struktuře, rodinné struktuře či v úrovni, složení a pravidelnosti příjmů tedy *nevyplynou z třídních podmínek, nýbrž ze zvláštní situace zemědělství*, tj. ze situace rolnictva, zděděné z minulosti a stále přežívající. Stačí zde připomenout následující fakta: Předně, významné rysy „družstevníků“ charakterizují pouze členy zemědělských družstev — členové řemeslnických družstev se neliší v žádném významném ohledu od pracujících za mzdu či přinejmenším od námezdních dělníků. Za druhé, téměř všechny charakteristiky situace členů zemědělských družstev, zvláště poněkud nižší úroveň příjmů v porovnání s dělníky, méně uspokojivé podmínky bydlení (menší komfort atd.) a kulturní postoje podstatně odlišné od postojů dělníků jsou stejně zjevné (a někdy ještě výraznější) u dvou ostatních „tříd“ rolnického obyvatelstva, u pracovníků státních statků a soukromých rolníků.

Vysvětlení se zdá poměrně snadné. Zemědělství bylo v minulosti odvětvím obzvláště zaostalým, s tradiční ekonomikou; právě zde se nejhrouževnatěji udržuje systém malého podniku. Z toho vyplývá, že zde se nejlépe konzervovaly zbytky patriarchální výroby a rodinné organizace práce. Současně se stále projevuje cyklický charakter práce a nejistota působená náhodami podnebí. K tomu všemu se připojuje skutečnost, že většina rolnictva patřila k nejchudší a nejvyděděnější vrst-

vě, žila v nejzaostalejších podmínkách a její úroveň vzdělání a kultury byla nižší než úroveň ostatních vrstev. Toto dědictví nemohlo být zlikvidováno za dvacet let.

Ke všem zvláštěm zemědělství v minulosti se připojily nové faktory, jako urychlená industrializace, jež velmi rychle kanalizovala masové opouštění vesnic — ostatně tento jev znají velmi dobře všechny země, které provádějí industrializaci. Migrace najednou osvobodila a převala staletá pouta a postoje a modifikovala tak situaci rolníků emigrujících i těch, kteří zůstali na místě. (Radikální změna rolnických podmínek pochopitelně začala agrární reformou, která představovala první a nejdůležitější krok, aniž by ovšem od základu změnila tradiční rolnickou existenci: „pouze“ ji zlidštila.)

Tyto okolnosti působily na všechny skupiny rolnictva, na členy družstev, na soukromé rolníky i na dělníky státních statků. Mezi těmito skupinami má družstevní rolnictvo většinu. Jeho numerický i sociální význam zdůvodňuje jeho postavení ve středu výzkumů rolnictva, neboť družstevní rolnictvo se zdá ztělesňovat důsledky výše uvedených okolností. Opakujeme však, zde se nejedná tolik o charakteristiky vrstvy družstevníků jako o zvláštnosti zemědělství, či přesněji rolnictva. Toto zůstává pravdou, i když rozdíl mezi situací dělníků a družstevníků je institucionálně, právně i fakticky napojen na rozdíl ve vlastnických vztazích. Naše údaje ukazují dva významné rozdíly. Jeden se týká sociálních dávek: jiná právní pravidla platí pro družstevníky, jiná pro pracující za mzdu (rodinné podpory, důchody atd.), i poslední úpravy provedené v roce 1966 zachovaly určitou disparitu. Druhý rozdíl, který je pocíťován ještě silněji a vytváří více problémů, je spojen s tím, že peněžní odměny jsou u rolníků nižší a méně pravidelné než u pracujících za mzdu: podle našich údajů v průběhu roku 1962 nedostalo 45 % družstevníků peníze z družstva během pěti i více měsíců. Tento podíl se pohybuje od 20—30 % i u těch, kteří se na pracích v družstvu podílejí pravidelně a odpracovali za rok 200, 300 či dokonce 500 pracovních jednotek. *Tyto rozdíly jsou zdánlivě způsobovány třídní situací, ale ve skutečnosti spočívají v první řadě ve slabé rentabilitě zemědělství a v cyklickém charakteru zemědělské výroby.*

Teoretické úvahy i empirické údaje ukazují, že v té míře, v jaké ztrácejí svůj význam vlastnické vztahy, získávají na významu a stávají se faktory diferenciace jiné sociální vztahy, jmenovitě ty, které se vztahují k *místu zaujímanému v sociální dělbě práce*. Povolání je jen konkrétní, vnější výraz typu práce vykonávané ve společenské dělbě práce. Několik tisíc konkrétních povolání postihne zajisté „funkcionální“ strukturu společnosti, ale na-prosto nevyjádří vlastní sociální strukturu. Význam místa zaujímaného ve společenské dělbě práce nevyplývá z povolání, nýbrž z *obecných rysů, dimenzí charakterizujících práci*, které jsou buď předběžnými podmínkami nebo doprovodnými jevy každého konkrétního povolání. (Proto se hovoří o skupinách definovaných typem práce, tj. o skupinách typu práce.)

Jedním z důležitých předpokladů místa zaujímaného ve společenské dělbě práce je *úroveň vzdělání* (přesněji řečeno úroveň znalostí, více či méně spojená s úrovní vzdělání). Tato úroveň pochopitelně není neredukovatelným faktorem či dimenzí. Úroveň vzdělání členů generací nad 35 let je téměř vždycky definována sociálním původem, výchozí sociální situací, a tento determinismus, jakkoli oslabený, stále přetrvává. Úroveň vzdělání tak v sobě zahrnuje účinek jiného faktoru, faktoru sociálního původu, který je u velkého počtu fenoménů velmi důležitý.

Typ práce tedy více či méně vyjadřuje účinek těchto dvou faktorů. Avšak determinující role typu práce vyplývá ze skutečnosti, že *práce představuje základní aktivitu každého*, což přirozeně na každé individuum působí a zanechává na něm svou stopu. Rozdílné práce jsou diferencovány v mnoha ohledech a my jsme se pokusili nalézt určité jiné významné dimenze. Tak *stupeň moci, oblasti rozhodování, velikost odpovědnosti* jsou rozdílné. Stejně tak vykonávání různých prací vyžaduje a preferuje rozdílné schopnosti (využívání *spíše fyzických* či *spíše intelektuálních* kvalit), práce může mít charakter *více či méně tvůrčí, více či méně rutinní*; může být ve více či méně úzkém a přímém vztahu s látkou, *s výrobou v úzkém slova smyslu*, může být *více či méně obtížná*, může vyžadovat *úsili více či méně pravidelné*.

Práce různých typů mohou být spojo-

vány velmi rozdílnými způsoby do více či méně homogenních skupin, které vystihují tu či onu z výše uvedených dimenzí. Skupiny typu práce podle naší definice, relativně nepočetné (ostatně se příliš neodlišují od tradičních profesionálních či sociálně ekonomických skupin),<sup>3</sup> vyjadřují jen základní kombinace nejobecnějších a nejtýpističtějších rysů. Tyto skupiny jsou následující:

### I. Nemanuální povolání

1. Vysoké kádry a inteligence
  - a) Administrativní a hospodářské vysoké kádry
  - b) Technické vysoké kádry
  - c) Profesori, lékaři a ostatní inteligence
2. Ostatní nemanuální povolání
  - a) Střední kádry
  - b) Kancelářští zaměstnanci atd.

### II. Manuální profese nezemědělského charakteru

3. Kvalifikovaní dělníci
4. Polokvalifikovaní dělníci
5. Pomocní dělníci
6. Soudní vykonavatelé atd.

### III. Manuální profese zemědělského charakteru

- a) Dělníci státních statků
- b) Členové družstev
- c) Soukromí rolníci
- d) Nádeníci, příležitostní dělníci

Skupiny typu práce nevytvářejí ještě koherentní strukturu, nedefinují charakter vztahů mezi skupinami, nevyplývá z nich žádná gradace, žádná hierarchie. Většina charakteristik, které typ práce definují, je ale kvantitativně diferencovaná (např. úroveň vzdělání či obecné kultury, oblast moci či odpovědnosti), nebo přinejmenším vytváří určitou hierarchii podle některé sociálně uznané hodnoty (např. dimenze práce rutinní — práce tvůrčí). Hierarchie jsou v určité míře vzájemně závislé: vysoká kulturní úroveň je obvykle spojena s velikou odpovědností, s více tvůrčí prací atd. Toto platí i v opačném smyslu, i když nejde o vztahy příliš úzké. Jestliže přecházíme od jedné skupiny typu práce k druhé, pak tyto vztahy mohou být charakterizovány přenašením modální hodnoty

(nebo typické hodnoty) rozličných fenoménů. Tak např. výrazem úrovně vzdělání, charakterizující přednosty domácností vysokých kádrů a inteligence, je univerzitní diplom (52 % má diplom), u středních kádrů je typickým výrazem úrovně maturita (50 % je maturantů, 7 % je diplomovaných) a modální úroveň zemědělských pracovníků představuje neúplná základní škola, 4 až 6 tříd (94 % neukončilo 8 tříd).

Je obtížné přesně charakterizovat rozptýlení oblastí moci, rozhodování, vlivu. Je ale nepopíratelné, že ze skupin typu práce disponuje první — tj. skupina vysokých kádrů státní administrativy a národního hospodářství — nejrozsáhlejšími mocemi, nejšířší oblastí rozhodování. Další dvě skupiny inteligence, i když často mají přímé právo rozhodování, vděčí za svůj vliv v prvé řadě erudici své vysoké úrovně — tento vliv se někdy i nepřímě projevuje v prostředích vzdálených jejich vlastním okolím. Pokud se týče ostatních sociálních skupin, možnosti jejich rozhodování a uplatňování vlivu jsou daleko omezenější.

Explicativnost skupin typu práce je znásobena skutečností, že složení těchto sociálních skupin není nezávislé na dalším faktoru, který má značný vliv na způsob života. Je to *místo bydliště*. Různá místa bydliště vytvářejí uznanou sociální hierarchii podle stupně urbanizace. Dualita město — venkov se historicky formovala v úzkém spojení s vývojem dělby práce, s oddělováním průmyslu a zemědělství. Tyto dvě diferenciaci se jeví jako *dva aspekty téhož procesu*. Typy bydlení obyvatelstva rozličného sociálního složení získaly během svého vývoje originální charakter. V důsledku toho žijí dnešní obyvatelé vesnice a města — zcela nezávisle na místě, které zaujímají ve společenské dělbě práce — v sociální atmosféře a životních podmínkách velmi rozdílných. Historické východisko si pochopitelně zachovává svůj vliv i v současnosti, složení venkovského obyvatelstva podle typu práce se velmi odlišuje od složení městského obyvatelstva. Z tohoto důvodu oba faktory *prakticky* konvergují, i když místo bydliště je v principu nezávislé na místě zaujímaném ve společenské dělbě práce,

<sup>3</sup> Právě Max Weber např. říká, že „věda činí (Max Weber, *Essais sur la théorie de la science*,

problém z toho, co je konvenčně samozřejmé“ (Paris Plén, s. 419).

a oba faktory ve skutečnosti působí ve vzájemné závislosti. Vztah mezi skupinami typu práce a stupněm urbanizace může být charakterizován skutečností, že 60 % vedoucích kádrů bydlí v Budapešti a v místech s vysokou urbanizací, a jen 20 % z nich žije ve vesnických aglomeracích. Rozdělení ostatních zaměstnanců je velmi podobné rozdělení vysokých kádrů. Naproti tomu 28 % polokvalifikovaných dělníků a nádeníků žije v urbanizovaných obcích, 42 % ve venkovských bydlíštích a, pochopitelně, 70 % zemědělských pracovníků žije v obcích venkovského charakteru.

Hierarchizující účinek výše uvedených dimenzí je posílen paralelní hierarchií příjmů a sociálního prestiže. Tuto vzájemnou závislost lze z daných sociálních okolností pochopit zcela snadno. V případě příjmové úrovně se paralelní hierarchie v podstatě rozvíjí proto, že *rozdělování podle práce*, jeden z hlavních principů odměňování, váže úroveň mezd — mimo jiné — na rysy či kvality vytvářející výše uvedenou hierarchii, zvláště na stupeň vzdělání, odpovědnosti a moci. Ve skutečnosti vysvětlují skupiny typu práce 40 % celkové variance mezd, tedy více než kterýkoliv jiný sociodemografický faktor používaný ve statistické analýze. Úzký vztah mezi skupinami typu práce a příjmy vyplývá také jasně z modálních hodnot rozdělování mezd. V roce výzkumu — 1962 — převyšovala průměrná mzda 40 % vysokých kádrů 2 800 forintů. Tento podíl se snižuje na 5 % pro kvalifikované a polokvalifikované dělníky, u nichž se příjem 31 % pohyboval mezi 1 200 a 1 600 forinty. Modální hodnota klesá ještě více u nádeníků, z nichž 39 % mělo průměrný měsíční plat mezi 800 a 1 200 forinty, a v této skupině, jakož i ve skupině zemědělských dělníků, podíl vydělávajících méně než 1 200 forintů překračoval 50 %.

Hierarchie povolání podle sociálního prestiže (o němž nám statistický výzkum sloužící za podklad nepodává informace, ale o němž jsou některé údaje známy z jiných pramenů) odráží zcela přirozeně hierarchii, která se vytváří na základě objektivních kritérií. Prestiž, „sociální ocenění“, vyjadřuje  *mínění, které si lidé vytvářejí o rozdílných typech práce*, berouce explicitně či implicitně v úvahu obecné charakteristiky typu práce. V případě zá-

kladních charakteristik — kultura, odpovědnost, příjem — jde o hodnoty sociálně oceňované a na základě jejich paralelních hierarchií se formuje objektivní globální hierarchie. Obraz hierarchií odrážených ve vědomí se přirozeně přizpůsobuje objektivní situaci, i když se tento vztah ve skutečnosti neobjevuje tak jasně a často. Při oceňování typů práce se berou v úvahu charakteristiky, které nevytvářejí sociální hierarchii, přinejmenším pak ty, které netvoří součást výše uvedených obecných charakteristik.

To nás přivádí k závěru, že hierarchický řád skupin typu práce nepředstavuje nějakou „stopu“ minulosti ve vědomí, nýbrž že to je objektivní a nezbytný doprovodný jev sociálních mechanismů působících v naší socialistické společnosti. A tento hierarchický řád dovoluje považovat skupiny typu práce za sociální „straty“.

Je ještě další důvod pro to, abychom při popisu sociální struktury vycházeli z místa zaujímaného ve společenské dělbě práce. Neexistuje žádný jiný faktor, jehož účinek by byl tak komplexní a tak obecný, i když skupiny typu práce jsou daleko od toho, aby vysvětlily všechny sociální rozdíly, a i když jsou samy dosti heterogenní.

### Determinující role sociálních strat

Tak jako dimenze, které definují charakter typu práce, vytvářejí více či méně koherentní a hierarchický systém, a tak jako tyto dimenze vykonávají vliv téměř ve všech oblastech života, je zřejmé, že i pozorované fenomény vytvoří paralelní gradaci k existující sociální hierarchii. Vrstvy, jejichž úroveň vzdělání, příjmů atd. je pod průměrem, také bydlí v podmínkách horších než odpovídá průměru a jejich způsob života a kulturní situace jsou méně příznivé než v průměru. Naopak, v případě skupin, jejichž obecné podmínky průměr převyšují, vyvíjejí se všechny fenomény příznivě. Rozdíly mezi stratami však nemají stejný význam u všech fenoménů: *sociální příslušnost nepůsobí stejnou silou na každý fenomén*. Naše údaje ukazují, že revoluční změny a egalizace uskutečněné v oblasti výroby působily v prvé řadě na materiální podmínky. Podle toho, jak se vzdalujeme materiálním podmínkám a přibližujeme

Tabulka 1. Rozdělení domácností jednotlivých sociálních vrstev podle příjmu na hlavu

| Skupina typu práce<br>přednosti domácnosti | Rozdělení domácností, kde je příjem na hlavu |                           |                         |
|--------------------------------------------|----------------------------------------------|---------------------------|-------------------------|
|                                            | nízký<br>(méně než 600 Ft)                   | střední<br>(600—1 400 Ft) | vysoký<br>(nad 1400 Ft) |
|                                            | v procentech                                 |                           |                         |
| 1                                          | 2                                            | 3                         | 4                       |
| Vysoké kádry, inteligence                  | 4,0                                          | 55,8                      | 40,2                    |
| Střední kádry                              | 7,9                                          | 65,7                      | 26,4                    |
| Kancelářští zaměstnanci                    | 12,7                                         | 63,0                      | 24,3                    |
| Kvalifikovaní dělníci                      | 16,6                                         | 68,4                      | 15,0                    |
| Polokvalifikovaní dělníci                  | 24,0                                         | 67,3                      | 8,7                     |
| Pomocní dělníci, atd.                      | 36,3                                         | 58,7                      | 5,0                     |
| Zemědělníci                                | 33,8                                         | 59,8                      | 6,4                     |

se oblasti nadstavby, vynikají stále více znaky sociální diferenciace.

Sociální revoluce, která odstranila soukromé vlastnictví výrobních prostředků, zároveň zrušila příjmovou polarizaci. Přemrštěné příjmy pocházející z vykořisťování zmizely, stejně tak jako extrémní bída bezzemků a průmyslového proletariátu neustále ohroženého nezaměstnaností. Nynější principy odměňování už nemohou vést ke krajnostem, jako v minulosti.

Jeden z významných principů rozdělování, odměňování podle práce, působí nepochybně — jak jsme právě uvedli — diferenciacně. Průměrný příjem vrstvy zabírající vrchol sociální hierarchie (vysoké kádry — inteligence) je dvaapůlkrát vyšší než průměrný příjem vrstvy na opačném pólu (zemědělníci).<sup>4</sup> Je třeba připojit, že statistická data o mzdových příjmech zahrnují jen peněžní příjmy a neobsahují naturální služby a příjmy. Kdyby všechny odměny napojené na typ práce mohly být přeměněny v peníze, zvětšila by se difference mezi příjmovými úrovněmi skupin situovaných na krajích distribuce. Jestliže uvážíme, že počet poživatelů těchto dodatečných dávek je dosti omezený, znamenalo by jejich zahrnutí jen minimální korekci dosadných čísel a nepřidalo by mnoho k explikativnosti skupin typu práce. Z nepochybně významné role typu práce nevyplývá, že úroveň mezd je jednoznačně definována tímto faktorem. Mzdy vyjadřují sociální ohodnocení typu práce, ale dimenze tohoto ohodnocení nekoincidují nutně s dimenzemi, které definují sociální vrstvy (např. znalosti, od-

povědnost atd.) a které jsou na nich částečně nezávislé, např. výkon, služební stáří v oboru, nebo také vyjadřují určité náhrady, např. v případě obtížných pracovních podmínek, atd. Z tohoto důvodu existuje uvnitř každé skupiny značná rozptýlenost příjmů, tj. rozdělení je daleké tomu, aby se jednotlivé příjmové kategorie navzájem vylučovaly. V příjmových skupinách okolo průměru se nacházejí téměř všechny skupiny typu práce.

Diferenciace příjmů podle skupiny typu práce se týká celkového příjmu rodin v každé skupině, jejich příjmů na hlavu (který definuje lépe životní úroveň), protože ostatní formující faktory příjmu — velikost domácnosti, podíl ekonomicky aktivních členů, příležitostné příjmy — se v jednotlivých skupinách mění jen lehce. Stejně tak příjem rodiny je sociálně méně determinován než mzda, protože role skupin typu práce je zde zmírněna jiným principem příjmového rozdělení, totiž odměňováním podle potřeb. Tento princip působí nezávisle na sociální příslušnost, i když tato nezávislost není úplná.

Přímé sociální dávky, které jsme mohli výzkumem v rodinách zjišťovat (rodinné podpory, nemocenské dávky atd.), jsou výslovně diferencovány jen podle sociálních „tříd“. (Jiná právní pravidla platí pro pracující za mzdu, jiná pro družstevníky.) Uvnitř tříd typ práce prakticky nevytváří difference ve výši přímých podpor. Avšak velká část dávek je rozdělována nepřímo, prostřednictvím institucí. To je třeba případ jeslí, škol, nemocnic atd. Aniž by to bylo záměrné, jednotlivé straty obyvatelstva nepožívají příjmů tohoto

<sup>4</sup> 2 686 forintů proti 1 183 forintům v roce 1962.

typu ve stejné míře. Např. sociální vrstvy umístěné relativně vysoko v hierarchii využívají středního a vysokého školství ve vyšší proporcii než ostatní. Data týkající se zdravotnických zařízení jsou vadná, ale je pravděpodobné, že ani zde není podíl využívání proporcionální.

Sociální význam příjmové hierarchie se vnučuje sám o sobě — úroveň zdrojů podmiňuje úroveň spotřeby, a konečnou i způsob života. Jestliže celková velikost spotřeby je téměř beze zbytku definována úrovní příjmu, pak se průměrná spotřeba sociálních skupin může odchylovat jen v té míře, v jaké oscilují samy příjmy. I přes spíše redukovaný příjmový vějíř pochopitelně existuje významná difference mezi domácnostmi s nejnižším a nejvyšším příjmem. (Diferencují-li průměry příjmů krajních sociálních strat v poměru 1 : 2, pak se poměr zvyšuje na 1 : 6, porovnáváme-li oba krajní decily.) Jestliže průměrná úroveň příjmů zajišťuje uspokojení základních potřeb v každé stratě, neplatí to pro 10 či 15 % obyvatelstva s nejnižšími příjmy. Rodiny, jejichž příjem na hlavu zůstává pod 400 či 500 Ft za měsíc, mají vážné potíže s tím, jak „vyjít“.

V souladu s tím, jak se vzdalujeme materiálními podmínkám, je stále zjevnější, že existují velmi významné difference mezi systémy hodnot sociálních skupin, a že sociální příslušnost je v mnoha ohledech determinující silou. Tak je tomu např. u bytových podmínek, které přes úzkou vázanost na finanční situaci tuto dimenzi překračují vytvářením rámců životního stylu. (Pro velmi omezenou variabilitu bytů, jejichž většina se skládá z jedné až dvou místností, se tyto difference projevují zejména ve vybavení a stupni komfortu.)

Rozdíly mezi sociálními vrstvami ve struktuře spotřeby jsou rovněž značné. Jsou tím větší, čím vyšší je úroveň příjmu, čím vyšší je částka, jež může být vynakládána podle zvláštního systému hodnot té které vrstvy.

*Posuny ve struktuře výdajů* mezi sociálními stratami s vyššími či nižšími příjmy — mimo uspokojování základních potřeb — odrážejí několik tendencí a aspirací, které ve svém celku charakterizují rozdílné způsoby života. Jedna z těchto aspirací směřuje ke *stylu života*, jenž je považován za „kultivovaný“. To čas-

tečně znamená zvýšení podílu vlastních kulturních výdajů (knihy, divadlo), její projevy ale najdeme i v jiných oblastech, např. ve snaze stravovat se hygieničtějším způsobem. Jiným charakteristickým rysem skupin s příznivými podmínkami je hledat *rozmanitost*, *vyjadřovat „osobní vkus“*, *potvrzovat vlastní originalitu*. Tato úsilí vyjadřují v mnoha případech (často nevědomě) snahu opatřit si věci, které *symbolizují sociální situaci*. Tendence, které přeměňují rozdíly ve spotřebě v charakteristiky sociální situace, se v minulosti prozrazovaly daleko silněji a často byly chráněny institucionálními hradbami. Sociálnětiskový řád je formálně proti bezdůvodnému vyzdvihování sociálních privilegií, proti tomu, aby ten či onen spotřební předmět získal hodnotu sociálního symbolu. Nicméně, tyto snahy existují stále a je možné, že se jejich role bude zvětšovat se zvyšováním úrovně příjmu.

Třetí charakteristická tendence existující v posunu výdajových struktur vyplývá z toho, že člověk s příznivějšími podmínkami se *stále více o sebe stará*, vynakládá značné částky na své vlastní zdraví, na udržení své pracovní síly, na svůj volný čas, *stále více si uvědomuje svou vlastní hodnotu*. I v těchto případech, jako ostatně v případě hledání rozmanitosti, je velmi obtížné přesně určit, kde končí racionální požadavky a kde začíná jejich přeměna v sociální symboly.

Posuny ve struktuře spotřeby ve své závislosti na úrovni příjmů a kultury odrážejí vedle výše zmíněných negativních aspektů i určité pozitivní snahy, jako je tendence učinit život bohatším, rozmanitějším, lidštějším. Z tohoto důvodu se způsob života těch, kteří žijí v příznivějších podmínkách, stává jaksi „modelem“ k následování pro ostatní vrstvy: uvnitř každé straty nalezneme více či méně výrazně označené tendence, doprovázející zvýšení úrovně příjmu. Tyto tendence ostatně nevedou k totožnému životnímu stylu ve všech stratách, byť na stejné úrovni příjmu, protože vyplývají nejen z materiálních, nýbrž i z kulturních faktorů a handicap v této oblasti může být překonán jen velmi pomalu a obtížně.

Právě z působení kulturních faktorů vyplývá skutečnost, že sociální determinismus je ještě zjevnější v oblasti komplexních kulturních fenoménů, jako je

styl života, způsob myšlení atd. Tyto fenomény, velmi těžko postižitelné empirickým způsobem a tím méně pomocí statistických dat, mohou být alespoň fragmentárně charakterizovány pomocí údajů o množství a kvalitě čtených knih, množství a užití volného času, atd.

Údaje uvedené v tabulce 2 dávají celkový pohled na difference mezi sociálními stratami v oblastech více či méně vázaných na materiální podmínky. Již z těchto globálních dat vyplývá, že fenomény více či méně spjaté s materiálními podmínkami jsou v nesterétné míře determinovány sociální příslušností.

Jedním z nekomplexnějších fenoménů je vztah ke škole, postoj rodičů k školním úspěchům a pokračování ve studiu dětí. Zde je obzvláště jasné, že zmíněné difference nejsou čistě kvantitativní povahy. Skutečnost, že při menším množství volného času se také méně čte, představuje kulturní nevýhodu a takové nevýhody podstatně ovlivňují životní dráhu dětí. Nepříznivý životní start z hlediska obecné kultury ovlivňuje nejprve školní výsledky, později ale stupeň školního vzdělání a tím i výběr povolání. V předválečném Maďarsku byly šance přístupu do škol nespádající od povinné školní docházky extrémně malé u dětí z vrstev situovaných na krajích sociální hierarchie. Favo-

rizovanější měli 150krát, 200krát i 500krát větší šanci než nefavorizovaní.

Socialistický systém tyto difference částečně redukoval finančními opatřeními (tím, že zvýšil úroveň příjmů, snížil náklady na studie atd.). Aby se předválečný podíl mládeže dělnického a rolnického původu zvýšil z 5–6 % na 50 %, je pochybné, že musely současně působit účinné administrativní metody a způsoby povzbuzování. Avšak administrativní metody nemohou problém rozřešit úplně. Pro konsolidaci jeho účinků je třeba, aby byly motivy interiorizovány, aby působily přirozeně, bez vnějšího vlivu. Stačí zde připomenout, že když byly v posledních letech administrativní metody používány při přijímání na vysoké školy zrušeny, podíl studentů dělnického a rolnického původu se snížil o několik bodů. O stupni interiorizace nesterétných šancí na kariéru ostatně existují výmluvnější důkazy. Podívejme se například, jak se liší záměry rodičů příslušejících k různým sociálním vrstvám pokud se týká budoucnosti dětí. Prání rodičů zajisté odhalují celou řadu nových rysů, z nichž nejvýznamnější je snad skutečnost, že rozdíl mezi přáními jednotlivých vrstev je menší než distance jejich současných objektivních podmínek. Nepochybně se zde jedná o účinek rostoucích možností a potřeb. (Objektivní změ-

Tabulka 2. Příjem, byt a kulturní chování jednotlivých sociálních skupin\*)

| Skupina typu práce<br>přednosti domácnosti | Měsíční příjem<br>na hlavu<br>v roce 1962 |                           | Průměr<br>ukazatele<br>bytu |                           | Průměr<br>kulturních<br>ukazatelů |                           | %<br>do-<br>mácnosti |
|--------------------------------------------|-------------------------------------------|---------------------------|-----------------------------|---------------------------|-----------------------------------|---------------------------|----------------------|
|                                            | For-<br>rinty                             | Nejnižší<br>úroveň<br>100 | Skór                        | Nejnižší<br>úroveň<br>100 | Skór                              | Nejnižší<br>úroveň<br>100 |                      |
| Vysoké kádry, inteligence                  | 1265                                      | 151                       | 64                          | 149                       | 58                                | 193                       | 8,0                  |
| Střední kádry                              | 1050                                      | 125                       | 57                          | 133                       | 46                                | 153                       | 6,4                  |
| Kancelářští zaměstnanci                    | 983                                       | 117                       | 55                          | 128                       | 44                                | 147                       | 4,3                  |
| Kvalifikovaní dělníci                      | 899                                       | 107                       | 47                          | 109                       | 33                                | 110                       | 22,9                 |
| Polokvalifikovaní dělníci                  | 778                                       | 93                        | 39                          | 91                        | 26                                | 87                        | 18,4                 |
| Pomocní dělníci, atd.                      | 678                                       | 81                        | 37                          | 86                        | 20                                | 67                        | 14,5                 |
| Manuální pracovníci<br>v zemědělství       | 719                                       | 86                        | 34                          | 79                        | 18                                | 60                        | 25,5                 |

\*) Jako celý syntetický skórový systém, tak i dvě série uvedené v tabulce jsou výsledkem více či méně arbitrárních rozhodnutí (týkajících se výběru proměnných, jejich vah atd.). Nicméně tato metoda umožňuje celkový přehled komplexních fenoménů, umožňuje měřit neměřitelné.

Během interpretace těchto dat je třeba brát v úvahu, že umožňují činit platné závěry o sociálním determinismu jedině v to n případech, když větší či menší rozptýlení podle vrstev vyplývá nikoli z toho, že limity rozptýlení fenoménu jsou širší, nýbrž z toho, že explikativní schopnost stratifikace je proměnlivá. Tato podmínka je splněna, protože variance podle sociálních vrstev vysvětluje 16 % celkové variance příjmů, 25,3 % variance skóre bytových podmínek, 49,1 % celkové variance kulturní úrovně. Je rovněž zjevné, že explikativní schopnost skupiny typu práce je větší než explikabilita sociálních tříd, protože třídní difference vysvětlují pouze 2 % variance příjmů a 10 % variance kulturní úrovně.



ny spojené s kulturní politikou ostatně v určitém období vedou k nadcenění objektivních podmínek, k nereálnému zvýšení přání po intelektuálních kariérách). Stejně údaje ukazují, že jednotlivé sociální vrstvy již začínají vnímat rostoucí možnosti studia a zmenšení nerovnosti v šancích. Jestliže 13 ze 100 rodičů ze zemědělství chce, aby si jejich děti vybraly intelektuální kariéru, pak to znamená, že universitní diplom již pro tuto vrstvu není něčím nemožným nebo nepředstavitelným. Zatím však objektivní šance zůstávají stále nerovné a jsou tak dále interiorizovány: proti 13 či 14 % dělnických či rolnických rodin, které si přejí, aby jejich dítě dostalo diplom, se tento podíl zvyšuje až na 68 % u vysokých kádrů a inteligence.

Podle údajů z roku 1963, šance dětí z vrstev s nejprůzračnějšími podmínkami (inteligence) jsou proti šancím dětí pomocných dělníků asi 5krát vyšší na úrovni středního školství a 20krát vyšší na universitní úrovni. Ze 100 dětí ve věku vstupu na střední školu 83 vstupuje do gymnasia z rodin inteligence, 37 z rodin specializovaných dělníků, 15 z rodin nádeníků a 18 z rodin zemědělských dělníků. Na universitní úrovni jsou tyto podíly 34, 7, 2 a 3.

Diference objevující se v podílech pokračování ve studiu a v aspiracích na kariéru dětí se jen částečně vztahují k materiálním podmínkám, většinou odrážejí účinky obecnějšího sociálního determinismu. V dnešních podmínkách se kulturní úroveň určitým způsobem dědí, což pů-

Tabulka 3. Skutečná a žádoucí kariéra dětí v některých profesionálních skupinách

| Profesionální skupina<br>přednosty domácnosti <sup>1)</sup> | Skutečná situace                                                |                                                  |                                       |        | Přání týkající se<br>profesionální budoucnosti                                   |                                                  |                                       |        |
|-------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|---------------------------------------|--------|----------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|---------------------------------------|--------|
|                                                             | P o d í l ( v p r o c e n t e c h ) d o m á c n o s t í , k d e |                                                  |                                       |        |                                                                                  |                                                  |                                       |        |
|                                                             | dětí ekonomicky aktivní byly <sup>2)</sup>                      |                                                  |                                       |        | dětí, které jsou nyní ve škole,<br>se mají podle přání rodičů stát <sup>3)</sup> |                                                  |                                       |        |
|                                                             | všechny<br>vysoké<br>kádry<br>nebo in-<br>teligence             | inteli-<br>gence a<br>ostatní<br>nema-<br>nuální | všechny<br>ostatní<br>nema-<br>nuální | celkem | všechny<br>inteli-<br>gence                                                      | inteli-<br>gence<br>a ostatní<br>nema-<br>nuální | všechny<br>ostatní<br>nema-<br>nuální | celkem |
| Vysoké kádry,<br>inteligence                                | 22                                                              | 7                                                | 40                                    | 69     | 68                                                                               | 6                                                | 15                                    | 89     |
| Ostatní nemanuální                                          | 9                                                               | 4                                                | 40                                    | 53     | 55                                                                               | 6                                                | 18                                    | 79     |
| Kvalifikovaní dělníci                                       | 3                                                               | 2                                                | 25                                    | 30     | 29                                                                               | 5                                                | 23                                    | 56     |
| Pomocní dělníci                                             | 2                                                               | 1                                                | 9                                     | 12     | 14                                                                               | 2                                                | 18                                    | 33     |
| Družstevníci                                                | 1                                                               | 1                                                | 6                                     | 8      | 20                                                                               | 3                                                | 16                                    | 39     |
| Zemědělství dělníci                                         | 1                                                               | —                                                | 3                                     | 4      | 13                                                                               | 2                                                | 11                                    | 26     |

<sup>1)</sup> Uvedeni jsou pouze přednostové domácností ekonomicky aktivní.

<sup>2)</sup> Počítány jsou všechny děti, včetně těch, které už nežijí se svými rodiči (celkový počet domácností s nejméně jedním aktivním dítětem byl 3 850).

<sup>3)</sup> Jde o školáky mezi 6 a 18 lety, o nichž již rodiče nějak rozhodli. (Celkem 4 000 rodin má přinejmenším jedno dítě v této situaci.)

Skutečné podíly pokračování ve studiu se nacházejí tak říkajíc na poloviční cestě mezi objektivní situací nové, ekonomicky již aktivní generace, která v řadě hledisek odráží podmínky minulosti, a mezi aspiracemi týkajícími se budoucnosti. Tyto podíly ukazují příznivou tendenci při umísťování dětí, ale neodpovídají ještě přáním.

Šance prodloužit studium na základní školu nejsou stejné pro každou stratu.

sobí potíže v úsilí zmenšit ještě více stále přítomné sociální diference. Kulturní nevýhody, které jsou objektivním a interiorizovaným zdrojem těchto obtíží, mohou být odstraněny jen dlouhým procesem vyžadujícím stále úsilí. Prostředkem, který může nejučinněji přispět k odstranění nerovností a nevýhod životního startu, je pravděpodobně sám školský systém, který by se měl vědoměji přizpůsobit tomuto cíli. Avšak i v optimálním případě, ve

kterém by se školství rozvíjelo bez oře-  
 sů na základě stálého ekonomického a so-  
 ciálního vývoje, by tento proces trval více  
 generací. Jestliže tento problém vyzdví-  
 hujeme, pak je tomu tak proto, že se zde  
 jedná o základní bod zmenšení sociálních  
 diferencí. Tato otázka je úzce spojena  
 s budoucím vývojem sociální mobility,  
 která je jednou ze základních obecných  
 charakteristik socialistického vývoje.

### Je sociální hierarchie jednoznačná?

Jestliže hovoříme o hierarchii vytvářené  
 sociálními stratami, pak je také třeba  
 vědět, zda je tato hierarchie totožná  
 v případech všech fenoménů. Odpověď na  
 tuto otázku automaticky vyplývá z před-  
 chozího — ani skupiny typu práce ne-  
 vytvářejí hierarchii striktně jednoznačnou.

Je pravda, že ve velmi obecné perspek-  
 tivě tato hierarchie existuje, a to ve dvo-  
 jím smyslu. V prvé řadě, existují skupiny  
 s extrémní situací. Skupina vysokých  
 kádrů a inteligence žije ve srovnání se  
 skupinou nádeníků či zemědělských děl-  
 níků v příznivějších podmínkách mate-  
 riálních, kulturních a sociálních. Jestliže  
 slovo polarizace má v naší společnosti  
 ještě nějaký význam, pak je to právě  
 v případech těchto skupin, které se situují  
 na dvou pokrajích sociální hierarchie.  
 Případy nejvyšší (materiální či kulturní)  
 úrovně u vysokých kádrů a inteligence  
 či nejvyšší úrovně u nádeníků a zeměděl-  
 ských dělníků jsou ve skutečnosti velmi  
 vzácné a výjimečné. Jinak je hierarchi-  
 zace jednoznačná v tom smyslu, že dife-  
 rence se prosazují podle stejné tendence  
 — byť s rozmanitými úchyly — ve  
 třech základních skupinách (pracovníci  
 nemanuální, manuální a zemědělští). Sku-  
 pina nemanuálních má nejvyšší úroveň,  
 nejméně příznivá úroveň je u všech zku-  
 maných fenoménů charakteristická pro  
 zemědělské pracovníky.

Avšak tyto skupiny zdaleka nejsou ho-  
 mogenní, uvnitř každé skupiny existují  
 značné difference v úrovni kvalifikace, od-  
 povědnosti, prestiže atd. Z tohoto důvodu  
 není hierarchie jednoznačná. Nejmladšími  
 a také nejvýznamnějšími (protože před-  
 stavují tendence budoucnosti) fenomény  
 zde jsou tyto: Na jedné straně se vrst-  
 va nej kvalifikovanějších dělníků v mnoha  
 ohledech přibližuje dvěma „nižším“ stra-  
 tům nemanuálních pracovníků, tedy střed-

ním kádřím a kancelářským zaměstnan-  
 cům. V určitých oblastech, jako je mate-  
 riální úroveň, je situace kvalifikovaných  
 dělníků stejná nebo příznivější v porov-  
 nání se situací nižších vrstev nemanuál-  
 ních. V ostatních oblastech, zvláště pokud  
 se týká kulturních postojů determinova-  
 ných zejména školní kulturou, je ještě  
 úroveň kvalifikovaného dělníka značně  
 vzdálená i od úrovně nižší vrstvy nema-  
 nuálních. Obecnou tendencí je ale přiblí-  
 žení.

Přiblížení dělnické a zaměstnanecké  
 vrstvy, *skupinová mobilita*, vyplývá z mno-  
 ha faktorů, z nichž musíme vyzdvihnout  
 individuální mobilitu, změnu sociálního  
 místa individuí. Počet nemanuálních pra-  
 covníků se za posledních dvacet let ztroj-  
 násobil, přičemž příliv pocházel zvláště  
 z dělnické třídy (a také z rolnictva). Z vy-  
 sokých kádrů a inteligence je 39 % půvo-  
 du dělnického a 26 % původu rolnického.  
 Příliv dělníků nezbytně vedl k přiblížení  
 obou velkých skupin.

Ani zařazení rolníků do sociální hie-  
 rarchie není jednoznačné, jestliže se již  
 neomezíme na tři hlavní skupiny. Jem-  
 nější přístup ukazuje, že situace celku  
 zemědělského obyvatelstva není méně  
 příznivá než průměrná situace straty ne-  
 kvalifikovaných dělníků. Kromě toho je  
 zemědělské obyvatelstvo samo diferencová-  
 no. Role vlastnických vztahů zde ne-  
 může být považována za zanedbatelnou.  
 Mezi třemi skupinami zemědělských ma-  
 nuálních pracovníků definovaných vlast-  
 nickými vztahy mají družstevní rolníci  
 vyšší postavení než dělníci státních stat-  
 ků nebo soukromí rolníci. Situace země-  
 dělského obyvatelstva rovněž zaznamenala  
 radikální zlepšení díky revolučním pře-  
 měnám společnosti. Tyto změny se zvláště  
 projevují v tendencích urbanizace — pře-  
 sto, že se tato tendence dotýká všech tří  
 skupin, nejvýraznější je u rodin země-  
 dělských družstevníků.

Obzvláštní rychlost změn u družstev-  
 nických rodin a silnější přitažlivost měst-  
 ského života mají více příčin. Je nepo-  
 chybné, že rozhodující roli zde má změna  
 vlastnických podmínek. Nemožnost získat  
 výrobní prostředky a půdu pochopitelně  
 ovlivnila orientaci výdajů na osobní spo-  
 třebu. Současně jsou k rolníkům neustále  
 přenášeny městské modely spotřeby, mj.  
 prostřednictvím dělníků, kteří pracují ve

městě, ale kteří dále bydlí na vesnici. Většina těchto dělníků patří k rodinám družstevníků a jejich příjem přispívá k vytvoření materiálního základu pro změnu. (Asi v jedné třetině družstevnických domácností jsou zaměstnanec nebo dělnické příjmy.)

Sblížení rolníků a ostatních vrstev má příčiny podobné těm, o nichž byla zmínka při analýze zmenšování distance mezi dělníky a zaměstnanci. Masová migrace rolnictva, která odstranila latentní nezaměstnanost v zemědělství, objektivně zlepšila situaci těch, kteří v zemědělství zůstali. Současně se zmenšila sociální distance, která dosud separovala rolnictvo od ostatních vrstev, byť tomu tak bylo jen proto, že vrstvy spojené s dřívějšími rolníky — především vrstva pomocných dělníků — se právě touto skutečností staly podobnější rolníkům, kteří zůstali v zemědělství.

Abychom shrnuli, sociální struktura v dnešním Maďarsku má následující charakteristické rysy: Systém silně polarizovaných diferencí vlastní třídní společnosti zmizel spolu s antagonistickými třídami. Avšak celá řada fenoménů je stále diferencována. Tyto difference sociálního dosahu jsou částečně pozůstatkem z minulosti, některé ale vyplývají ze současných podmínek. Současné difference jsou většinou *spojeny s místy zaujímanými ve společenské dělbě práce*, jinak řečeno, ve výkladu sociálních diferencí hraje rozhodující roli typ práce. Samy skupiny se zařazují do určité hierarchie, jestliže objektivní podmínky a jimi determinované fenomény vytvářejí koherentní systém, složený z paralelních gradací. V důsledku toho jsme oprávněni pokládat tyto skupiny za sociální straty a definovat systém skupin jako sociální stratifikaci. Avšak tato hierarchie již není jednoznačná, uvnitř každé straty existuje velká rozptýlenost, jejich vzájemná situace se může měnit podle jednotlivých fenoménů.

Skutečnost, že jednoznačná hierarchická artikulace již neexistuje (což je mj. způsobeno velkou individuální mobilitou), nezbytně vedla ke skupinové mobilitě, ke zmenšení distancí mezi sociálními skupinami, k odstranění rigidních hranic mezi stratami. Avšak údaje týkající se mobility (mobility prostřednictvím sňatků, me-

zigenerační mobility, mobility prostřednictvím školy atd.) ukazují, že některé *sociální bariéry trvají stále*. Znalost těchto bariér je o to důležitější, že kanály vzestupné mobility vytvořené zcela přirozeně sociálně ekonomickými změnami posledních dvaceti let se budou pravděpodobně zužovat. Jinak řečeno, podíly jednotlivých sociálních vrstev se patrně v budoucnosti nebudou měnit stejným tempem, jako dosud. To také znamená, že v té míře, v jaké se bude chtít uplatňovat princip, podle kterého místo každého jednotlivce musí být stanoveno na základě jeho vlastních schopností a kvalit, *mobilita bude muset jít ve dvou směrech*, přičemž *mobilita orientovaná směrem dolů* bude muset být větší než dosud. Zde přicházíme k základnímu problému: Jestliže existují velké rozdíly v objektivních podmínkách vrstev, v jejich podmínkách materiálních, kulturních a v sociálním prestiži, pak rodiče žijící v nejlepších podmínkách učiní vše možné, aby zabránily zhoršení situace u svých dětí a díky svým podmínkám mají řadu prostředků pro zajištění účinnosti svého úsilí (kupř. zajistí, aby i děti poměrně méně nadané studovaly, atd.). Jestliže kanály mobility nemohou být rozšířeny, pak změny míst jednotlivců podle jejich kvalit a sklonů se mohou uskutečnit jediné tehdy, jestliže mobilita směrem dolů ztratí svůj význam „sestupu“ v objektivním smyslu slova, jestliže neuvede do obtížnějších podmínek toho, jenž místo mění. To zase vyžaduje, aby objektivní podmínky vrstev se sblížily ve všech hlediscích, či lépe, aby *jednotlivé gradace přestaly tvořit koherentní systém vzájemných závislostí*. Toto sblížení se může uskutečnit jen v dlouhém období a při podstatném zlepšení obecné úrovně společnosti, především materiálních podmínek. Jinak řečeno, rychlý ekonomický vývoj a paralelní vývoj nadstavby jsou nezbytnými podmínkami obecného sociálního pokroku. Úvahy v oblasti politické ekonomie jasně ukazují, že zrychlení pokroku činí nezbytným *zavedení nového ekonomického mechanismu*. Ale zde vyvstává nový problém: metody stimulace nového mechanismu pravděpodobně v první fázi zvýší současné příjmové difference, čímž se mohou zdůraznit všechny difference, které jsou — přímo či nepřímo — vázány na úroveň příjmu.

(Je již triviální sociologickou pravdou, že materiální rozdíly se dříve nebo později přemění v sociální rozdíly ve vlastním slova smyslu).

Až dosud, jak se zdá, se argumentace pohybovala v bludném kruhu: aby si společnost zachovala svůj mobilní charakter, musí se zmenšit difference mezi stratami, a to tak, že méně favorizovaní se dostávají nahoru. Jednou z nezbytných podmínek tohoto vývoje je rychlá ekonomická expanze, jejíž uskutečnění může být zabezpečeno novým mechanismem. Avšak nový mechanismus patrně zdůrazní současné rozdíly.

Existují ale možnosti, jak z tohoto kruhu vyjít. Je možné začlenit do nového mechanismu dispozice, které by dovolily vyhnout se ztuhnutí současných nebo bu-

doucích sociálních rozdílů. Škola, vybavená rostoucími možnostmi vychovávat a formovat člověka, by mohla být jedním z ručitelů. (To opět vyžaduje mj. značné materiální prostředky).

Ve dvaceti letech (či ještě dříve) jsme mohli zlikvidovat účinek dvou „mechanismů konzervace“ sociálních privilegií a rozdílů:<sup>5</sup> dědictví majetku, kapitálu a dědictví postavení (rang) jsou kategorie v dnešním Maďarsku neznámé. Třetím konzervačním mechanismem je předávání kulturních předností, jehož účinek byl značně oslaben, který ale pochopitelně nemohl být zlikvidován. Jedním z významných úkolů sociologického studia se zdá být výzkum prostředků, které by mohly oslabit tento účinek v souladu s vývojem a v zájmu všech.

<sup>5</sup> K tomuto tématu viz *Le partage des bénéfices* (Paris Minuit 1966), zvláště čtvrtou část: „Mechanismy konzervace“, a studii P. Bourdieua *Přenášení kulturního dědictví*.